

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

*Ірина Підручна
Івано-Франківськ*

У статті розглянуто сутність феномену часової перспективи особистості, проведено теоретичний аналіз її структурних та змістових характеристик. Висвітлено основні підходи та напрями дослідження психологічного часу та часової перспективи як важливої структурної одиниці життєвого шляху. Описано параметри дослідження часової перспективи.

Ключові слова: часова перспектива особистості, психологічний час, минуле, теперішнє, майбутнє, життєвий шлях.

Актуальність тематики. Єдине, що усвідомлює людина на протязі свого життя, – це незбагненність часу, його безкінечність, невловимість та незворотність. З глибокої давнини і до наших днів проблема часу по кількості присвячених їй досліджень, трактатів і публікацій вийшла на одне з перших місць у світовій науковій літературі.

Особливо гостро ця взаємозалежність людини і часу відчувається в умовах соціальної, політичної та економічної нестабільності. Постійна зміна умов життя змушують людину по-новому переживати час власного життя, переосмислювати минуле, теперішнє та майбутнє, змінювати цілі, плани, очікування. У таких умовах часто спостерігається установка на виникнення в найближчому майбутньому тільки негативних подій. Дані в працях Г. Сельє і Ч. Спілберга показують, що ситуація очікування неприємної події людиною переживаються важче, ніж сама подія. Сьогодні велика кількість людей охоплені синдромом футурушоку (страх перед майбутнім), наслідком чого є втрата нормальної адекватної орієнтації не тільки у часі, а й в оточуючому людину соціальному середовищі, що призводить до відсутності у людей відчуття самореалізації, зламу системи цінностей, зростання рівня апатії, дезорієнтації, масових неврозів та невмотивованих вчинків [2].

Тому для психологічної науки та практики проблема часу і часової перспективи надзвичайно важлива, оскільки жодна сфера життя і діяльності людини не існує поза часовим фактором, поза плануванням і структуруванням життєвих цілей і планів, мотивів та дій і т. д.

Функції психологічного майбутнього, згідно М. Гінзбурга [3], полягають у забезпеченні смислової і часової перспективи особистості. Власне, у якості структурних компонентів психологічного майбутнього дослідник розрізняє смислове майбутнє (особистісне), проектування себе в майбутнє і часове майбутнє (планування). Оскільки смислове майбутнє належить до ціннісно-смислової сфери, воно, перш за все, характеризується своїми ціннісними ознаками, а саме: насиченістю, емоційною привабливістю, активністю, пасивністю. Іншими суттєвими параметрами є визначеність, невизначеність і стійкість, нестійкість смислового майбутнього. Функція часового майбутнього полягає у забезпеченні часової перспективи.

Аналіз підходів у дослідженні психологічного часу та часової перспективи. Суб'єктивні аспекти переживання часу успішно досліджуються як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології (Г. Вудроу, П. Девіс, Л. Дуб, А. Еддінгтон, Р. Кнапш, Т. Коттл, К. Левін, Ж. Нюттен, П. Парк, В. Франкл, Дж. Фрезер, П. Фресс, Ф. Хунд, О. Шульце, Л. Сохань, Б. Цуканов, Ю. Швалб). Психологічний час різні автори конкретизують в таких поняттях, як «життєві стратегії», «життєві позиції» (К. Абульханова-Славська), «життєвий шлях» (Б. Ананьєв, Ш. Бюлер, В. Ковальов, Р. Ануфрієва, І. Мартинюк, Н. Логінова), «життєва перспектива» (К. Платонов, Є. Головаха), «самоорганізація часу життя» (Л. Шнейдер), «часовий потенціал» (Л. Дуб), «часовий горизонт» (Т. Коттл), «життєвий план» (Р. Ануфрієва, М. Гінзбург, Н. Толстих, Т. Снегірева, А. Прихожан), «часовий кругозір» (П. Фресс), «часова транспектива» (В. Ковальов, Л. Бороздіна, І. Спірідонова), «часова перспектива» (Є. Головаха, А. Кронік, К. Левін, Ж. Нюттен, Д. Креч, Р. Крачфілд, Н. Півсон, Д. Фельдштейн, Б. Соколов, І. Дубровіна, Н. Толстих) [1; 2; 5; 7].

Науковці спрямовують дослідницькі пошукові інтереси на вивчення здатності людини передбачати майбутнє й ефективно організовувати свою діяльність на далеку

часову перспективу. Цілісне, об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху, зокрема, адекватне ставлення до майбутнього вважається одним з найважливіших критеріїв розвитку особистості, її соціальної й психологічної зрілості (Г. Балл, Є. Головаха, Л. Карамушка, З. Кісарчук, І. Кон, Т. Коттл, О. Кронік, С. Максименко, В. Моляко, В. Моргун, В. Москаленко, В. Панок, В. Рибалка, Т. Титаренко, З. Шабарова).

Проведений аналіз наукової літератури дозволив виявити такі основні напрямки дослідження: вивчення проблеми психологічного часу в загальнопсихологічних теоріях (А. Адлер, Г. Олпорт, В. Франкл, Дж. Келлі, С. Рубінштейн, А. Лентьев, М. Мамардашвілі, М. Бахтін); мотиваційний підхід до вивчення часової перспективи (К. Левін, Л. Франк, П. Фресс, Ж. Нюттен, В. Ленс, Т. Гіме, З. Залескі); дослідження часової перспективи в рамках подієво-біографічного підходу (Е. Головаха, А. Кронік, Р. Ахмеров, В. Хомік, Д. Леонтьєв, Є. Шелобанова, Є. Камнева, Є. Мандрікова); типологічний підхід до вивчення часової перспективи (К. Абульханова-Славська, В. Ковальов, Л. Кубліцкене, В. Серєнкова, Н. Григоровська, Т. Березіна, А. Орлов, А. Федоров); дослідження часової перспективи в концепції ймовірного прогнозування (Н. Бернштейн, І. Фейгенберг, В. Іванніков, Л. Регуш) та інші (Е. Шостром, Т. Коттл, Ф. Мелджес, Н. Фезер, Ф. Зімбордо, Р. Еммонс) [7].

Як зауважує Л. Тодорів, часова перспектива є важливою структурною одиницею життєвого шляху. Тому дослідження часової перспективи часто детермінується специфікою визначення життєвого шляху. Так, серед підходів до вивчення життєвого шляху особистості, його структурних складових та рушійних сил Л. Тодорів виділяє кілька підходів. У межах об'єктного підходу життєвий шлях особистості тлумачиться як послідовність подій, як динаміка цінностей та уявлень про себе (Ш. Бюлер); послідовність стадій психосоціального розвитку (Е. Еріксон); зміна поведінки та переживань (Т. Томе); безперервний ланцюг послідовних свідомих виборів (Г. Олпорт); розгортання життєвого сценарію (Е. Берн) та ін.

Суб'єктний підхід передбачає розгляд життєвого шляху як культурно-історичного розвитку особистості (С. Рубінштейн); життєвої стратегії (К. Абульханова-Славська); послідовності вчинків як зміни ціннісних орієнтацій (В. Роменець).

Структурно-генетичний підхід до розуміння життєвого шляху особистості відображає інтеграцію особистості з життєвим світом, який вона створює, розгортаючи назовні власне «Я» та структуруючи зовнішню дійсність відповідно особистісним цінностям і смислам (Т. Титаренко) [9].

Сутність, структура та особливості визначення феномену часової перспективи. Поняття часової перспективи в психологію було введено К. Левіним, який інтерпретував це поняття з точки зору «подієвої концепції психологічного часу». Вчений визначив часову перспективу як «цілісність бачення людиною свого психологічного майбутнього і психологічного минулого в даний момент». Введенням цього поняття К. Левін підкреслював той факт, що «психологічне поле» (представляє всю психологічну реальність і містить тотальність можливих подій, здатних вплинути на людину), яке існує в даний момент, включає в себе уявлення про своє минуле і майбутнє. Так, за К. Левіним, часова перспектива – це і є включення майбутнього і минулого, реального та ідеального плану життя в план даного моменту. Всі частини поля, незважаючи на їх хронологічну різночасність, суб'єктивно переживаються як одночасні і рівною мірою визначають поведінку людини [6].

Сам же термін «часова перспектива» був введений у науковий обіг Л. Франком для характеристики взаємозв'язку і взаємообумовлювання минулого, теперішнього і майбутнього у свідомості та поведінці людини. На думку Л. Франка, часова перспектива є динамічною базовою властивістю людського існування і включає в себе психологічне минуле і психологічне майбутнє в даний момент. Згідно з Л. Франком, людина може мати декілька часових перспектив, кожна з яких співвідноситься з різними сторонами її життя, а минуле та майбутнє є двома аспектами її поведінки. Вчений вважає, що майбутня часова перспектива повинна розглядатися разом із минулим та теперішнім індивіда як цілісний конструкт.

Аналогічне часовій перспективі поняття «часовий кругозір» вводить П. Фресс, розглядаючи його як інтегративну характеристику розвитку часових уявлень особистості, що формуються в процесі соціальної діяльності. Часовий кругозір – це перспектива, створена із часових показників існування людини і її прагнень організувати і

впорядковувати свої спогади. У такому тлумаченні розвинений часовий кругозір є показником освоєння особистістю часових відношень. П. Фресс зазначає, що справжні часові перспективи виникають тільки тоді, коли людина навчається створювати своє майбутнє.

Поняття «часової перспективи» отримало свій розвиток у працях Ж. Нюттена, який розглядав його в рамках теорії мотивації. На думку вченого, терміном «часова перспектива» можна позначати три різних аспекти психологічного часу [8, 354]. Перший аспект – це часова перспектива у власному значенні цього слова, яка характеризується перш за все протяжністю, глибиною, мірою структурованості і рівнем реалістичності. Другий аспект – часова установка, тобто більш або менш позитивна або негативна налаштованість суб'єкта щодо минулого, теперішнього або майбутнього. Третій важливий аспект учений вбачає у часовій орієнтації, яка характеризує поведінку суб'єкта, спрямованість цієї поведінки на об'єкти і події минулого, теперішнього або майбутнього.

Особливу увагу Ж. Нюттен приділяє перспективі майбутнього, яка складає плани, завдання, наміри особистості, що представляють її потребово-мотиваційну сферу.

Найближча часова перспектива розглядається як когнітивно-мотиваційне поняття. Часова перспектива, на відміну від просторової, може бути репрезентована тільки «ментально», «когнітивно». Створення диференційованого майбутнього суб'єкта можливе тільки при участі когнітивних психічних структур, і формування часової перспективи здійснюється через когнітивне перетворення потреб у плани, наміри і завдання суб'єкта, через формування ряду структур «засіб-ціль». В своїй концепції Ж. Нюттен припускає, що події зі своїми часовими знаками знаходяться у часовій перспективі подібно до того, як об'єкти, що існують у просторі, знаходяться у просторовій перспективі: наявність у внутрішньому плані цих різновіддалених об'єктів і створюють часову перспективу [8].

Інший відомий дослідник у сфері психологічного часу К. Леннінгс пропонує наступне визначення часової перспективи: «це когнітивна операція, яка включає в себе як емоційну реакцію на уявлювані часові зони (минуле, теперішнє, майбутнє), так і надання переваги розташуванню дії в певній темпоральній зоні». К. Леннінгс розглядає три специфічних профілі часової перспективи, два з яких запозичені із робіт Т. Коттла: атомістичний, гештальт профілі та профіль актуалізатора. Гештальт профіль представляє собою патологічну реакцію на час і найчастіше спостерігається в клінічних групах і у людей, що переживають довготривалі кризи. Профіль характеризується негативними установками до часу і більш віддаленим минулим. Індивіди, що мають атомістичний (гедоністичний) профіль, більше орієнтовані на теперішнє чи найближче майбутнє, не зв'язують минуле з майбутнім, менше здатні відкладати задоволення потреб. Третій профіль, введений К. Леннінгсом, – профіль актуалізатора, який є найбільш оптимальним. Індивіди з таким профілем мають позитивну установку до часу, розвинуте відчуття часу і темпоральної структури, більш протяжну перспективу майбутнього, більш розвинутий контроль над імпульсивністю, здорові еґо-захисти і розвинуту «Я-концепцію».

Ф. Зімбордо та І. Бонівелл вважають, що часова перспектива характеризується трьома аспектами – когнітивним, емоційним та соціальним. В. Ленс виділяє два аспекти часової перспективи майбутнього життя – когнітивний, пов'язаний з передбаченням майбутніх подій і плануванням діяльності, і афективний – що відображає емоційну установку щодо свого майбутнього [7].

Науковці Ф. Зімбордо та Дж. Бойд вважають, що хоча часова перспектива може залежати від ситуаційних сил, вона може також ставати відносно стабільно диспозиційною характеристикою. Вони розглядають п'ять основних вимірів часової перспективи: позитивне і негативне минуле, майбутнє, фаталістичне і гедоністичне теперішнє. Фактор «позитивне минуле» відображає сентиментальне, ностальгічне, тепле ставлення до свого минулого та характеризується позитивною реконструкцією минулого. Негативна установка до минулого найчастіше є результатом реальних травматичних і неприємних подій або негативної реконструкції подій минулого, передбачає біль, жаль, сум. Гедоністичне теперішнє відображає орієнтацію на отримання задоволення в теперішньому, відсутність турботи про наслідки. Фаталістичне теперішнє відображає безпорадність та безнадійність, тверда переконаність, що майбутнє уже визначене, а теперішнє повинне сприйматися із покірністю. Орієнтація на майбутнє визначає

прагнення до цілей і винагород майбутнього, характеризується плануванням. Баланс перспектив передбачає помірно високий рівень орієнтацій на майбутнє, гедоністичне теперішнє і позитивне минуле, а також помірно низький рівень для негативного минулого і фаталістичного теперішнього.

Н. Толстих розглядає феномен часової перспективи з позицій культурно-історичного підходу. Так, учена визначає часову перспективу як специфічне хронотопічне утворення, яке можна розглядати як вищу психічну функцію, натуральною основою якої є здатність живого організму, наділеного психікою, враховувати у своїй поведінці просторово-часові характеристики земного існування. На кожному новому етапі еволюційного розвитку психіки збільшується потужність цієї здатності, формуються все більш досконалі механізми її реалізації. Людський рівень розвитку психіки в якості головної основи такого механізму включає присвоєння індивідом хронотопу культури як системи зафіксованих у знаках, знаряддях діяльності уявлень про час і простір, причому не тільки фізичному, але й ціннісно-смысловому. Як зазначає Н. Толстих, становлення індивідуального хронотопу як характерного для окремого індивіда поєднання часових та просторових складових його інтенціональності відбувається в просторі-часі певної культури, що визначає специфіку в уявленнях про простір та час, в паттернах ставлення до них у людей різних культур у різні історичні епохи [10].

учена підкреслює, що онтогенетичний розвиток часової перспективи особистості підпорядковується принципу гетерохронії: періоди розвитку її темпоральних характеристик замінюються періодами розвитку просторових характеристик. Принцип гетерохронії доповнює положення про лінійність розвитку часової перспективи, у відповідності з яким фіксується її послідовне розширення як в темпоральних, так і в просторових параметрах (К. Левін).

Теперішнє, минуле і майбутнє утворюють структурне ціле, хоча кожне проживається по-різному. Аналізуючи це ціле, Ю. Міновські виділив наступні зони часової перспективи: віддалене минуле, середнє минуле, найближче минуле, теперішнє, найближче майбутнє, середнє майбутнє, віддалене майбутнє.

І. Дубровіною виділено вісім категорій структури часової перспективи: найближче майбутнє, актуальний період, близьке майбутнє, віддалене майбутнє, все життя, відкрите теперішнє, історичне майбутнє, минуле. В основі даної структури часової перспективи лежить зміст мотивів, її складових. Найближче майбутнє – цілі поточного дня, тижня, місяця; актуальний період – цілі періоду професійної діяльності; близьке майбутнє – цілі, віддалені на найближчі два роки; віддалене майбутнє – цілі, що відносяться до періоду зрілості, старості; все життя – цілі, що відносяться до певного періоду життя, які важко визначити точніше у часі; відкрите теперішнє – бажання володіти якимись якостями, вміннями, які не обмежені у часі – «сьогодні і щоденно»; історичне майбутнє – цілі, пов'язані не тільки з життям окремої людини, але й з життям інших людей, всього людства; минуле – згадування про минуле.

У значній кількості досліджень виділяється ряд параметрів, вимірювання яких дозволяє оцінити майбутню перспективу як сприятливий чи несприятливий фактор розвитку особистості та її життєвого шляху [5]. В якості основних параметрів перспективи вченими розглядаються її тривалість, реалістичність, диференційованість, оптимістичність та узгодженість.

Тривалість перспективи характеризує хронологічний «розмах» подій майбутнього. Вона свідчить про те, наскільки далеко людина здатна заглядати в майбутнє. Реалістичність перспективи – це здатність особистості виокремлювати в уявленнях про майбутнє реальність і фантазію та концентрувати свої зусилля на тому, що, на її думку, має реальні підстави для реалізації в майбутньому. Оптимістичність перспективи визначається співвідношенням позитивних і негативних прогнозів суб'єкта щодо свого майбутнього, а також ступенем його впевненості у тому, що очікувані ним події відбудуться у визначені терміни [4].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, варто зауважити, що часова перспектива особистості все частіше стає предметом психологічних досліджень. Часову перспективу розглядають як передумову формування і розвитку особистості, необхідну частину світогляду людини, що відіграє велику роль в усвідомленні смислу життя, в самореалізації, оскільки вона пов'язана з цінностями, планами досягнення можливих цілей і як передумову продуктивної соціалізації.

Конструювання часової перспективи залежить від ціннісно-сислової сфери особистості, особливостей життєвого досвіду, наявності в ньому травматичних подій і особистих успіхів, типу освіти, моделі сім'ї, соціально-економічного статусу та ін. Так, часова перспектива може бути розглянута як вираження власної системи смислів людини.

Основні характеристики часової перспективи особистості як образу минулого та бажаного, очікуваного майбутнього життя можуть стосуватись різних сфер життєдіяльності індивіда: професійної, сімейної, освітньої, соціальної ієрархії, матеріального споживання тощо. Тому, часову перспективу можна визначити як систему уявлень індивіда про минуле і загальну спрямованість програмованих чи очікуваних ним імовірних та важливих подій свого майбутнього життя. В структурі часової перспективи слід виділити спогади про важливі для особистості події її минулого життя (реальні чи вигадані), життєві цілі, плани та завдання щодо подій майбутнього. У дослідженнях встановлено, що в цілісній часовій перспективі минуле, теперішнє і майбутнє можуть бути представлені в різних співвідношеннях. У різних культурах і соціальних умовах може домінувати орієнтація на минуле, теперішнє або майбутнє.

Література:

1. Абульханова-Славская К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова-Славская, Т. Н. Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Болотова А. К. Человек и время в познании, деятельности, общении / А. К. Болотова. – М. : Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 283 с.
3. Гинзбург М. Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. – № 3. – С. 43-52.
4. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К.: Наукова думка, 1984. – 209 с.
5. Ковалев В. И. Особенности личностной организации времени жизни / В. И. Ковалев // Гуманистические проблемы психологической теории. – М., 1995. – С. 179-185.
6. Левин К. Определение понятия «поле в данный момент» / К. Левин // Хрестоматия по истории психологии: Период открытого кризиса. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 131-145.
7. Мандрикова Е. Ю. Современные подходы к изучению временной перспективы личности / Е. Ю. Мандрикова // Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 4. – С. 54-65.
8. Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Под ред. Д. А. Леонтьева / Ж. Нюттен. – М. : Смысл, 2004. – 608 с.
9. Тодорів Л. Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Л. Д. Тодорів. – К., 2000. – 19 с.
10. Толстых Н. Н. Развитие временной перспективы личности: культурно-исторический подход : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Н. Н. Толстых. – М., 2010. – 54 с.

Рассмотрена сущность феномена временной перспективы личности, проведен теоретический анализ ее структурных и смысловых характеристик. Отражены основные подходы и направления исследования психологического времени и временной перспективы как важной структурной единицы жизненного пути. Описаны параметры исследования временной перспективы.

Ключевые слова: временная перспектива личности, психологическое время, прошлое, настоящее, будущее, жизненный путь.